

Військове екіпірування даків I ст. до н.е. – початку II ст. н.е.

Наприкінці I тис. до н.е. на історичній арені Європи з'явилися даки (рис.1), які консолидували північнофракійські племена і вели активну агресивну зовнішню політику. Перша згадка етноніму "даки" зустрічається в "Записках про Галльську війну" (VI, 25) Гая Юлія Цезаря (102 – 44 рр. до н.е.) при описі подій 53 р. до н.е., але вони представляли певну силу і в більш ранні часи.

Для ведення широкомасштабних воєнних кампаній проти кельтів, греків, сарматів і римлян північним фракійцям необхідно було мати озброєння, яке б відповідало вимогам зброярської справи зламу нашої ери в Карпато – Дунайському ареалі.

Про комплект озброєння даків I ст. до н.е. – початку II ст. н.е. можна говорити на основі унікальних пам'яток римської скульптури, а саме зображень зброї на сценах колони (368 екз.) (Sichorius, 1896, 1900, 1904) і трофея Траяна (68 екз.) (Florescu, 1959). Дані римської скульптури доповнюють речові матеріали (298 екз.), що дозволяє встановити ступінь реалістичності вищезгаданих зображень.

Зброя даків виділяється у дві великі групи: наступальна й захисна. До наступальної відносяться мечі, палаші, кинджали, бойові ножі, списи, сокири, дубини, луки та дротики. Установити особливості зброярства й специфіку військової справи даків на основі розгляду будь-якого окремо взятого виду озброєння неможливо. Виникає необхідність комплексного аналізу військового екіпірування даків, після чого необхідно поставити та розв'язати питання про склад війська, комплект озброєння воїнів, визначити основні тактичні особливості організації даками військових дій.

Мечі. На зображеннях видно, що вони були основним видом наступального озброєння. На колоні Траяна зафіксовано 23 екземпляра (Sichorius, 1896), на трофеї Траяна - 18 (Florescu, 1959). Відомо 16 речових знахідок.

Мечі даків виділяються у дві групи: екземпляри з кривим і прямим клинком. Публій Папіній Стацій (40 – 96 рр. н.е.) назвав криві мечі типовою зброєю гетів (даків) (Латышев, Публій Папіній Стацій, Ахиллеада, II, 130-134). Зброя з кривим клинком зображена на портику (1 екз.) та сценах LXXII, LXXV, LXXVIII, LСIII, ХCV-ХCVI, СХV, СXLIV-СXLV колони Траяна (15 екз.) (Sichorius, 1896), метопах IV, XVII-XX, XXII-XXIII, XXXIII-XXXV, XXXVII (13 екз.) і частині CD фризу (1 екз.)

трофея Траяна (Florescu, 1959).

Чи являються дані мечі реальним відбитком дійсності? На користь позитивної відповіді свідчить те, що на рельєфах із зображеннями римських і сучасних їм військ перших століть нашої ери, до яких відносяться й вищезгадані барельєфи, передавалося реальне озброєння того часу (Клейман, 1987, с.50). Безсумнівно, скульптори були ознайомлені зі зброєю даків, про що свідчать зображення трофеїв на портику колони Траяна (Sichorius, 1896) й фризи Адамкльського монумента (Florescu, 1959).

Підтвердженням реальності зображень зброї являються речові матеріали. Знахідки мечів із кривим лезом відомі в незначній кількості, причинами чому були особливості дакійської обрядності (мечі рідко клялися в поховання).

Серед археологічних екземплярів виділяється кривий меч з фортеці Гредішта Мунчелулуй. Довжина екземпляра 64,0 см (довжина леза 46,0 см). В основі рукоятки міститься отвір для кріплення перехрестя (рис.2, 1). Знахідка відноситься до категорії коротких і датується першою половиною I ст. н.е. (за класифікацією А.М. Хазанова (1971, с.3-27), до короткого клинкового озброєння відносяться екземпляри, довжина леза яких не перебільшує 70,0 см). Клинок подібної форми знайдено на давні Країві. Екземпляр датується I ст. до н.е. - I ст. н.е. (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.137). Аналогічність форми цих знахідок і фрагментарних екземплярів з Гредішта Мунчелулуй до форми зображених на трофеї й колоні Траяна підтверджує нашу думку про реальність інформації вищезгаданих барельєфів.

За формою зображені на Адамкльському монументі й колоні Траяна криві мечі (рис.2, 2) подібні до грецьких махайр (Кругликова, 1984, рис.22, 3-5; Малеев, 1999, с.59), які виготовлялись у V - IV ст. до н.е. в майстернях - ергастеріях (Блаватский, 1954, с.48). Виробництво цієї зброї в V ст. до н.е. було налагоджене й у фракійців на території Одриської держави (Кругликова, 1955, с.18). Особливістю екземплярів був загострений внутрішній бік клинка. Дослідники визначають криві мечі із загостреною внутрішньою частиною леза як типово фракійські (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.137).

Відзначимо, що зображення подібних мечів з Адамкльського монумента відрізняються від іншого загалу. Особливою рисою цих екземплярів є довгі рукоятки, які воїни тримали двома руками (рис.2, 3). У більшості мечів з метоп Адамкльського монумента (XVII-XXVIII, XX, XXII, XXXIII-XXXV, XXXVII) (Florescu, 1959) довжина рукояток дорівнює або перебільшує довжину клинків, що дозволяє класифікувати

їх як ритичне озброєння. На релієфі зображень леза мечів більші за рукоятки (клинкова зброя). Зауважимо, що позитивним моментом використання в битві меча з довгою рукояткою було збільшення сили удару за рахунок дворучного хвата.

Необхідно зауважити, що застосування меча з кривою формою леза обмежувало технічний арсенал воїна. Форма зброї не дозволяла ефективно нанести колючий удар і зумовлювала використання виключно рубки. Підтверджують нашу думку вищезгадані зображення, на яких даки завдають мечами тільки рублячі удари.

Головні противники даків - римські легіонери були озброєні мечами - глдіусами і, як правило, застосовували колючий удар. Теоретик військової справи Вегетій (I, 12) зауважив, що римляни "вчили бити так, що не рубали, а кололи. Тих, хто наносив рублячі удари, римляни не тільки легко перемогли, а навіть висміяли їх. Удар рублячий, із якою б силою не падав, рідко буває смертельним, тому що життєво необхідні частини тіла захищені зброєю та кістками. При колючому ударі достатньо ввести меч на два дюйми, щоб рана виявилась смертельною.... Коли наноситься рублячий удар, оголюються права рука і правий бік, колючий удар наноситься за умов прикритого тіла і вражає ворога раніше ніж той встигне помітити....". Отже, перевага колючого удару над рублячим у тому, що він завдався значно швидше, вражав на більш дальній дистанції, був менш помітним і тому важко відбивався противником. При рублячому ударі обов'язково відкривались рука і правий бік, що дозволяло ворогові відповісти зустрічним ударом (Блаватский, 1954, с.126).

Приблизна довжина леза дакійських мечів, судячи з пропорцій зображених екземплярів до зросту воїнів становить від 0,5 - 0,7 (сцена XCVI) (Sichorius, 1896) до 0,8 - 1,0 м (метопі XXXIV-XXXV) (Florescu, 1959).

Більшість мечів зображено без перехрестя і наверх на рукоятках. Лише на частині C-D фризу й метопі XVIII трофею Траяна ця зброя озброєна перехрестями, а на метопі XXVII - наверх (Florescu, 1959). Відсутність наверх створювала певні незручності при рублячому ударі, тому що зброя могла вислизнути з руки.

Зображені з кривими мечами даки представляють виключно піхотинців. Крім воїнів із метоп XVIII-XX, XXXIV (Florescu, 1959), всі вони без головного вбрання. Виходячи зі свідчення Йордана (40, 71-72), верхній прошарок дакійського суспільства, з якого обирались царі і жрецтво, називався "піллеатами" (укриті шкіряними капелюхами), а все інше населення - "каппілатами" (простоволосі). Даки з капелюхами класифікуються як військова аристократія, а інші - як рядові воїни. Це

свідчить, що криві мечі, як правило, входили до комплексу озброєння рядових даків, але іноді використовувались і знаттю.

Обельченко О.В. (1978, с.126) вважає, що цей вид зброї застосовувався виключно піхотинцями. Свою думку дослідник обґрунтував тим, що з кося ефективний удар кривим мечем був неможливим без стремени, які з'явилися пізніше. Це твердження цікаве, але піддається сумніву тому, що у греків в V ст. до н.е. подібною зброєю користувались саме вершники (Блаватский, 1954, с.48). Говорити про використання або не використання дакійською кіннотою кривих мечів на даному етапі досліджень передчасно. На зображеннях дакійської кавалерії з колони Траяна вершники представлені без наступальної зброї, а речові матеріали не містять конкретних даних для вирішення поставленого питання (криві мечі в комплексах незначної кількості розкопаних на сьогоднішній день поховань дакійських вершників відсутні).

Мечі даків із прямим лезом зображені на метопі XXXI (1 екз.), частинах А-В, С-Д фризу трофея Траяна (3 екз.) (Florescu, 1959), портикові (2 екз.) і сценах XXIV, XCIII колони Траяна (5 екз.) (Sichorius, 1896). Указані метопи та сцени свідчать, що подібні мечі використовувались переважно знаттю, але іноді входили до комплексу озброєння і рядових воїнів (метопа XXXI) (Florescu, 1959). Відносяться до коротких двосічних мечів із широким лезом, рукоятки яких оспадковані перехрестями і навершнями (рис.2, 4).

Речові знахідки мечів із прямим клинком виділяються в три типи.

Тип I. Меч з фортеці Пятра Роше. Загальна довжина 89,0 см, довжина леза 76,0 см, найбільша ширина леза 4,0 см (рис.2, 5) (Daicoviciu, 1954, р.90-91, fig.32-34). Відноситься до категорії довгих орнаментованих мечів із перехрестями, відкваних за пізньолатенською схемою (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, р.138). Потрапив до даків, ймовірно за все, як трофей в ході кельтської кампанії у Середньому Подунав'ї (Daicoviciu, 1954, р.91). Подібний меч відомий і в похованні 4 біля дави Попешть (Vulpe, 1976, fig.13).

Тип II. Мечі з довгими рукоятками і кільцевими навершнями (рис.2, 6). Відомі знахідки на фортецях Країви та Гредіштя Мунчелудуй. Румунські дослідники (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, р.138) пояснюють появу подібних мечів у даків запозиченням від римлян і відзначають, що прототипом для них були римські "гладіуси". Вважаємо це питання дискусійним. Мечі даків із кільцевим навершям мають найближчі аналогії на сарматських пам'ятках (Хазанов, 1971, с.5-14; Симоненко, 1984, с.135-143, рис.6, 1-5), і з'являються в Карпатському ареалі після експансії в

регіон сарматських племен (Хазанов, 1967, с.177). Підтвердженням думки про сарматське походження цього типу мечів являється і довжина рукоятки. У сарматських мечів у I ст. до н.е. рукоятка збільшилась настільки, що її можна було охоплювати двома руками (Обельченко, 1978, с.124). Це пересікається з даними Тацита (История, I, 79), який розповів, що сармати були озброєні "...найдовшими мечами, які вони тримають обома руками". Сарматські мечі з кільцевим навершям, на відміну від відомих дакійських, завжди обладнувались перехрестям. Н.І.Сокольський (1954, с.155) вважає, що перехрестя були на всіх екземплярах, але там, де матеріалом для них виступала деревина, вони не збереглися. Свою думку він обґрунтував тим, що під час битви меч без перехрестя незручний. З цим твердженням не погодився А.М.Хазанов (1971, с.16), який відзначив, що для нанесення прямого рублячого удару мечем перехрестя необов'язкове. Зауважимо, що загострення кінцівки леза та форма клинка свідчать про його пристосування як до рублячого, так і для колючого ударів, а для нанесення останнього була бажаною наявність перехрестя. Оспадкованість зображених на трофеї та колоні Траяна мечів перехрестями підтверджує наші міркування й думку Н.І.Сокольського.

Тип III. Відомо два екземпляри з поховань 78 і 128 Земплінського могильника. Вони відносяться до типу мечів із повздовжніми жолобками вздовж клинка й загостреним кінцем леза. Їх довжина 91,0 і 95,0 см, ширина клинка 6,0 і 7,0 см (рис.2, 7). На лезі меча з поховання 78 вибито надпис у два ряди, із якого зберігся фрагмент "VTILICI". Подібна інскрипція "ALLIVSPA" зафіксована на мечі з Весолок, який датується 25 р. до н.е. - 20 р. н.е. Вона на думку К.Дабровскі та Я.Календо (1972, р.63-64) являється тавром майстра етруського походження з Північної Італії. В.Будінскі - Кричка і М.Ламіова - Шмієдлова (1990, р.280) вважають, що земплінські мечі також виготовлені в цьому регіоні, а за хронологічними показниками поховань 78 і 128 можуть бути продатовані першою половиною I ст. н.е. В.Г.Котигорошко звузив хронологічні рамки існування земплінських екземплярів до першої чверті I ст. н.е. (1994, fig.1, 18). Ці мечі зараховані ним до категорії римських імпорту (Котигорошко, 1994, с.137). У Верхні Потисся екземпляри потрапили, вірогідніше за все, як військовий трофей (Petculescu, 1996, р.322; 1998, р.261-285). Згідно І.Вернеру (1977, с.367-369, 386), ця зброя, відквана з високоякісної сталі, виготовлялась у Норикові на початку римської ери. Технологія виробництва норикської сталі, закладена в середині I тис. до н.е. кельтами, не мала собі рівних у Європі (Бакс, 1987, с.147). Довжина й форма леза мечів третього типу дозволяють зробити висновок, що екземпляри більше пристосовані для рублячого удару і служили озброєнням вершників.

Правильність твердження доводять знахідки шпор разом із мечем у похованні 128 Земплінського могильника. Завдяки довжині меча і його вазі удар ним з коня був достатньо ефективним, особливо в боротьбі з піхотинцями противника.

Розглянемо також прямолезові односичні мечі даків (палаші). Вперше подібний вид озброєння з'явився в Європі у скіфів, але до V ст. н.е. широкого розповсюдження не отримав (Обельченко, 1978, с.126). На зламі нашої ери палаші застосовувались носіями пшеворської культури (Luczkiewicz, 1997, тус.15, 1,2; 16, 1-5; 17, 1-4) та даками.

Палаші даків відомі на фортеці в Костешть і поселенні в Брашові. Довжина екземпляра з Костешть 51,4 см (Glodariu, Jaroslavschii, 1979, p.138, fig.71, 4). На рукоятці засвідчені три отвори для кріплення накладок, а біля леза - зачльопка для фіксації перехрестя. На кінці рукоятки зроблено виступ для кріплення навершя (рис.2, 8). Розглянутий палаш відноситься до категорії коротких (Хазанов, 1971, с.5-27).

Незначна кількість знахідок мечів у даків, як відзначалось вище, свідчить про те, що ця зброя клалася у поховання лише у виключних випадках. Часто про присутність меча в комплекті озброєння похованих воїнів, свідчить наявність у речових комплексах піхв. На території доримської Дакії вони фіксуються у вигляді фрагментарно - збережених металевих оббивок. На основі фіксації залишків деревини на цих оббивках можна стверджувати, що піхви виготовлялись з цього матеріалу. Краще збережені металеві залишки піхв із поховань, що обумовлено їх окалюванням під час кремаші небіжчиків. Найбільш показовий фрагмент піхви походить із Земплінського могильника (комплекс поховання 108) (Budinský - Krička, Lamiová - Schmiedlová, 1990, pl.XV, 30-31). Він складався з навершя й сотовидної оббивки. На основі комплексу поховання В.Г.Котигорошко продатував знахідку першою чвертю I ст. н.е. (1994, p.308). Металографічний аналіз показав, що матеріалом оббивки виступала однофазна лита латунь. Її застосування задовольняло функціональне призначення речі, тобто надавало порівняно низьку міцність і високий естетичний вигляд (Longauerová, Longauer, 1990, p.354). Згідно І.Вернеру (1977, s.367,369, 376), піхви з подібними оббивками належали високоякісним довгим мечам, які, судячи зі знахідок у Каринтії, виготовлялись у Норикові. Звідти вони потрапляли в різні області варварського світу (Cosack, 1977, s.45-46; Werner, 1977, Abb.12, 1; 13, 8; 14, 1; 17, 1). Знахідки піхв з сотовидними оббивками Звенігорода і Старої Вежі входили в комплекси з фібулами Альмгрен 68, а всі інші відомі екземпляри датуються в межах першої половини I ст. н.е.

Крім піхв, свідомством використання дакійськими воїнами мечів

виявляється присутність в матеріальних комплексах поясних гарнітурів астрагалового типу (Земплін, Кепилна, Костешть, Окніца, Печіка, Мала Кінваня), де датуються кінцем I ст. до н.е. (Crișan, 1977, p.157). Астрагалові пояси призначались для підвішування мечів. З'явилися у V ст. до н.е. в Італії, пізніше з країни скордисків розповсюдились у різні і доволі віддалені регіони Карпатського басейну (Todorovič, 1968, s.61; Jerem, 1973, s.77-79, abb.5, 8; 1974, s.257, abb.4). Вони досягли території пухівської культури (Pieta, 1982, s.47-48, XI, Taf.8-11; LVII, 22). Найбільш повно збережений екземпляр дакійського астрагалового поясного гарнітуру походить із речового комплексу Земплінського святилища. Кожна його частина складалась з 20 чотирьохроздільних бронзових астрагалів (рис.3, 1). Гарнітур належить до молодших форм астрагалових поясів, а на основі речового комплексу святилища датуються I ст. до н.е. (Mirošayová, Čaplovič, 1991, s.120). Подібні пояси в повній збереженості зустрічаються рідко. Частіше знаходять окремі астрагали (Kotigoroško, 1995, fig.49, 35-36; Rustoiu, 1996, fig.73, 10-13, 1), або обійми астрагалових поясів (Berciu, 1981, pl.92, 2; Rustoiu, 1996, fig.73, 14-15).

Кинджали. У даків відомі за знахідками на фортецях у горах Ореутич (Daicoviciu, 1954, pl.X, 1; Glodariu, Jaroslavschii, 1979, p.139). На основі форми пера кинджали виділяються у два варіанти.

Варіант А. Екземпляр із Пятра Роше. Довжина кинджала 25,0 см (Daicoviciu, 1954, pl.X, 1). Клинок вузький. До рукоятки прикріплено залізне навершя - колоподібна пластина з отвором для зачльопки (рис.4, 1). Датуються знахідка середньою I ст. н.е. (Glodariu, Jaroslavschii, 1979, p.139).

Варіант Б. Екземпляр із Гредіштя Мунчелулуй. Довжина кинджала 25,2 см. Лезо широке трикутновидовженої форми (рис.4, 2).

Бойові ножі. Овідій Насон (Печальные песни, V, 7, 15-20) писав: "десница завжди готова наносити рани ножем, який кожен варвар носить біля бедра".

Довжина бойових ножів даків 23,0 - 26,0 см (рис.4, 3-6). Характеризуються кривою формою клинка та загостренням його внутрішнім боком. Використання зброї з даною формою клинка пов'язане з традиціями фракійської зброярської справи.

Списи. Вони є одним із найбільш розповсюджених видів дакійського озброєння. Зображення списів відомі на метопах XVII, XXIII (2 екз.), частинах А-В, G-I фризу трофею (6 екз.) (Florescu, 1959), портикові (7 екз.) та сцені LXXVIII колони Траяна (7 екз.) (Sichorius, 1896). На основі того, що зображені на метопах списи приблизно дорівнюють висоті воїнів, а зображені на фризі та портику, трохи довщі за висоту штів, можна

стверджувати, що у даків довжина списів становила 1,6 – 2,0 м. Вони склалися, як правило, з двох (ратище, наверхня), іноді – із трьох елементів (ратище, наверхня, підток). Матеріалом для ратищ списів виступала деревина, наверхнь і підтоків – залізо. Фіксуються тільки металеві частини списів. У переважній більшості це наверхня (106 екз.). На основі форми та розрізу пера виділяються три типи наверхнь списів.

Тип I. Наверхня з пером листоподібної форми, в розрізі ромбічні. Довжина 17,0 - 30,5 см (рис.5, 1). Аналогії відомі в речових комплексах кельтських опідумів і поховань (Бідзіля, 1971, рис.29, 33-41; Benadik, 1977, abb.3, 6), на пам'ятках пухівської (Pieta, 1982, taf.XVII, 12,13) і пшеворської культур (Liana, 1976, гус.1, 21; Kaszanowski, 1995, tab.VI, 3,4; X, 4; Godlowski, 1977, s.65; Козак, 1984, с.26-27). Т.Ліана (1976, s.140) вважає, що дані наверхня на пшеворських пунктах зникають у 40-х рр. н.е. Знахідки наверхнь на городищах у горах Орештіє датуються I ст. до н.е. - I ст. н.е. (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.133, fig.70, 25; Kotigoroško, 1995, fig.49, 5). Більш точна хронологія земплінських екземплярів, які знаходились у похованні 70 в комплексі з умбоном Ян 5, 94 - із фібулою Альмгрен 67. На основі комплексів наверхня I типу Земпліна датуються першою половиною I ст. н.е. Можна стверджувати, що цей тип наверхнь характерний для епохи пізнього латену - початку римського часу.

Тип II. Наверхня з листоподібною формою пера з чітково вираженим рубцем посередині. Довжина 20,5 – 37,0 см (рис.5, 2). Найбільша концентрація знахідок припадає на регіон гір Орештіє (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, fig.70, 7,24,26). Аналогії відомі на кельтських поселеннях і могильниках (Kotigoroško, 1995, fig.10, 19-29; Бідзіля, 1971, рис.29, 15-21), а також на пам'ятках пухівської (Pieta, 1982, taf.XVII, 9-10) та пшеворської культур (Козак, 1984, с.26-27; Kaszanowski, 1995, tab.VII, 1-2, 4-5).

Тип III. Наверхня з пером листоподібною форми, в розрізі лінзоподібні. Довжина 13,5 - 22,0 см (рис.5, 3). Екземпляри з Земплінського святилища відносяться до другої половини I ст. до н.е. (Miroššayová, Čarlovíč, 1991, s.116-121). Подібні наверхня в Карпатському ареалі представлені на кельтських місцезнаходженнях, де датуються першою половиною I ст. до н.е. (Бідзіля, 1971, рис.29, 25-27; Vuĵna, 1982, s.338).

Як зазначалось вище, одним з елементів списів були підтоки. Вони представляють з себе конічні втулки, відковані із залізних пластин, що кріпились на нижні частини ратищ списів. Відомі за знахідками в Малій Копані, Костешть, Рекетей, Сармегезетузі, Пятра Роше, Заргідаві, Фецеле Альбі і Дівічі (18 екз.) (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.135; pl.68, 27-30;

73, 1-5, 7-9; Ursachi, 1995, pl.20, 3,7,11; Guma, Rustoi, Sacarin, 1995, pl.XII, 18). Їх довжина 6,5 - 8,0 см (рис.22, 4). Знахідки датуються I ст. до н.е. - I ст. н.е. Металографічним аналізом малокопанських екземплярів встановлено, що підтоки виковувались з кричного заліза і м'якої сирицевої сталі. Відзначається висока якість ковки і незначний уміст шлаку (Котигорошко, 1989, с.187). На суміжних із доримською Дакією територіях підтоки зустрічаються в речових комплексах пухівської культури (Ліптовська Мара III) (Pieta, 1982, taf.XVII, 34-36).

Бойові сокири. Зображені на портику з трофеями (2 екз.) та сцени LXXVIII колони Траяна (2 екз.) (Sichorius, 1896). Знахідки залізних сокир відомі на фортеці Гредіштя Мунчелулуй і Малокопанському городищі. Довжина 0,14 - 0,33 м (рис.6, 1-3) (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.140). Екземпляри з Гредіштя Мунчелулуй ошатковані гаками, які використовувались для стягування вершника з коня.

Дубина. Перша згадка про використання фракійцями цього виду озброєння зустрічається при описі найманців афінського тирана Пісістрата (VI ст. до н.е.). Знахідки не відомі із-за органічного характеру виготівельного матеріалу (тверді породи деревини (дуб, бук)). Про застосування дубин даками свідчать сцени XXIV, XXXVIII колони Траяна (Sichorius, 1896). Із зображень видно, що цей вид озброєння використовувався найбільшійми воїнами, ймовірно, пастухами - горцями. Програвши іншим видам зброї у якості, дубини відзначались дешевизною. Крім цього, привабливим моментом була швидкість і простота, із якою виготовлялась ця зброя.

Луки. Свідчення про використання північними фракійцями лука знаходимо в працях античних авторів. Фулід указав, що "гети й інші туземці - сусіди скіфів і близькі до них за озброєнням: усі кінні стрільці" (II, 96, 1). Геродот (IV, 94) описав поклоніння фракійців богу Залмоксісу так: "... фракійські племена під час грози, коли сяє блискавка, пускають стріли в небо і загрошують богу, тому що не визнають іншого бога, крім свого". Ця ритуальна стрільба свідчить про магичне значення лука в уявленні північних фракійців (Савостина, 1983, с.48).

Луки використовувались як універсальна (військова й мисливська) зброя. Виключну можливість отримати уявлення про форму лука даків надають зображення на метопі XXXI (1 екз.) трофея Траяна (Florescu, 1959) та сцени CXIII (1 екз.) колони Траяна (Sichorius, 1896). Названі зображення свідчать, що даки використовували "скіфський" лук. Хоча термін "скіфський" закріпився за луком ще в давнину, він доволі умовний уже тому, що подібні луки були розповсюджені у багатьох народів. Батьківщиною "скіфського" лука вважаються євразійські степи, де він

з'являється ще в епоху бронзи (Хазанов, 1971, с.29). Для виготовлення "скіфських" луків крім різноманітних порід деревини вживались роговина й сухожилля. Розміри цих луків невеликі. Як правило вони складають 0,6 – 0,8 м у розігнутому стані. Форма лука визначалась гнучкими, круто зігнутими плечиками і не гнучкими кінцями й рукояткою. Сильними властивостями його були доволі велика відражаюча можливість при порівняно невеликих розмірах, що, однак, оберталось і недоліком, тому що основне навантаження при натягуванні падало на невеликі гнучкі плечики. Саме тому цей лук був зручним для використання виключно стріл із легкими навершнями.

Про довжину дакійських стріл свідчать зображення вищевказаних метоп, сцени й фриза. Як і в випадку з мечами та списами, ми можемо зробити лише приблизні підрахунки, виходячи з пропорцій довжини стріли до висоти воїнів і розмірів іншої зброї, зображеної на фризі трофея Траяна (Florescu, 1959). Приблизна довжина стріл за ними становить 0,6 – 0,8 м.

Навершя стріл. На зображеннях відомі лише невеликі навершя з трикутною формою пера з крильцями. Більш різноманітні речові знахідки (115 навершів), які виділяються у дві групи: втульчаті і черешкові. Втульчаті екземпляри на основі форми пера виділені в чотири типи.

Тип I. Навершя з витягнутим, трьохкутним пером із крильцями, розріз лінзоподібний. Довжина екземплярів 3,6 – 8,1 см (рис.7, 1). Використовувались проти незахищених кольчужою ворогів (Медведев, 1966, с.56).

Тип II. Навершя з трьохкутним пером, розріз лінзоподібний, втулка з двома завернутими лепітками. Довжина 3,7 – 6,5 см (рис.7, 2). Відомі в речових комплексах дав (Ursachi, 1995, pl.45, 23-24, 26-28, 31, 37; Berciu, 1981, pl.20, 8, 9, 11-12; 37, 3, 4, 8; Glodariu, Jaroslavschi, 1979, fig.68, 15; Kotigoroško, 1995, fig.49, 12-14, 17; Ciupa, Rustoi, Sacarin, 1995, pl.XII, 17). Румунські дослідники визначають хронологічні межі даних навершів I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.135-136). На основі комплексів з навершнями стріл в похованнях 92, 94, 106 Земплінського могильника (фібула Альмгрен 67, Альмгрен 67/68, кільце і поясне кільце) (Budinsky - Krička, Lamiova - Schmiedlova, 1990), екземпляри датуються першою половиною I ст. н.е. Два екземпляри з Малокопанського городища входять у речовий комплекс горизонту III розкопу XXIII (перші десятиріччя нашої ери). Подібні навершя з більш довгою втулкою відомі з пізньолатенського часу на кельтських поселеннях (Бідзіля, 1971, рис.29, 1-5; Píeta, Kolníková, 1986, obr.3, 21-23; Paulík, 1976, p.139; Szekely, 1982, fig.1, 2). На зламі нашої ери зустрічаються крім території доримської Дакії на поселеннях пухівської культури в Ліптовська Мара I, Подтурен Велинок

(Píeta, 1982, Taf.XVII, 16-25; XXXII, 5-7).

Тип III. Масивні навершя з трьохгранним пером із крильцями, втулка майже третину загальної довжини. Довжина екземплярів 8,0 см (рис.7, 3). Зустрічаються в речових комплексах дав, де датуються I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Ursachi, 1995, pl.45, 15-21). На Земплінському могильнику навершя входило в комплекс поховання 106 разом із фібулою Альмгрен 67/68 (Budinsky - Krička, Lamiova - Schmiedlova, 1990, pl.XV, 7). Поява масивних навершів сарматського типу вимагала змін конструкції "скіфського" лука, а саме - збільшення його розмірів. Застосування стріл з масивними навершнями і відповідальних їм луків на зламі нашої ери пов'язане зі змінами в тактиці й озброєнні сарматів, у яких з'являється важкоозброєна кіннота, проти якої старий "скіфський" лук був мало ефективним. Тільки стріли з важкими навершнями могли пробити панцир. В залежності від цього змінився й лук. Він став довшим (до 1,4 м), за рахунок чого досягнуто більшої міцності. Хоча новий лук і проник у дакійське військо, про що свідчать знахідки важких навершів стріл, але, як ми відзначали вище, на колонії Траяна дакійські воїни ще зображувались з луками "скіфського" типу (Sichorius, 1896). Дослідники пов'язують це з тим, що новий "сарматський" лук проник у дакійське середовище не відразу (Савостина, 1983, с.49), а до кінця I ст. н.е. у дакій панував малий "скіфський" лук.

Тип IV. Навершя з витягнутим пером, листоподібної форми, в розрізі лінзоподібне, поступово переходить у втулку. Довжина 6,0 – 7,5 см (рис.7, 4). Серед навершів четвертого типу виділяємо орнаментований у верхній частині ялинковими насічками екземпляр із Малокопанського городища (Прохненко, 2000, с.76-77, рис.3, 3).

Черешкові навершя стріл. Черешок був для залізних навершів технічним удосконаленням порівняно з втулкою і значно полегшував ковку (Хазанов, 1971, с.37). Дакійські екземпляри виділяються в три типи.

Тип I. Навершя з трьохгранним пером, грань трьохкутної форми. Черешок навершів цього типу складає майже половину загальної довжини екземплярів. Довжина навершів 4,0 – 6,3 см (рис.7, 5) (Budinsky - Krička, Lamiova - Schmiedlova, 1990, pl.XV; Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.136, fig.68, 1-3; Berciu, 1981, pl.8, 10; Ursachi, 1995, pl.45, 17, 25, 29). Датуються I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.136).

Тип II. Навершя з трьохгранним пером, грань трьохкутної форми з крильцями на кінцях. Довжина екземплярів 3,0 – 3,5 см (рис.7, 6). Навершя із Земпліна входило в комплекс поховання 106, датується першою половиною I ст. н.е. (Budinsky - Krička, Lamiova - Schmiedlova, 1990, pl.XV, 5). Інші екземпляри датуються в межах I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Glodariu,

Jaroslavschi, 1979, p.136).

Тип III. Навершя з ланцетоподібним пером, в розрізі лінзоподібні або ромбічні. Черешок у розрізі має форму кола. Довжина екземплярів 3,7 – 16,0 см (рис.7, 7). Найближчі аналогії відомі на пам'ятках доримської Дакії (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, fig.68, 19; Kotigoroško, 1995, fig.49, 18).

Необхідно відзначити складності точного датування навершів різних типів. Більшість екземплярів походять не із комплексів і датуються часом існування пунктів (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.136).

Дротики. Про застосування їх фракійцями говорив Геродот (IV, 94) при описі обряду поклоніння гетів Залмоксісу: "кожні п'ять років посилають вісника, обраного за жеребом, із дорученням передати богові все, що їм необхідне в даний час. Посилають вісника так. Вишикувавшись в ряд, вони тримають наготові три металевих списи, інші хапають вісника за руки і за ноги і підкидають в повітря так, щоб він впав на списи...". Описав дротики даків Тіберій Катій Сілій Італік (25 – 101 рр. н.е.). Він згадав "дака на войовничому узбережжі гетської землі, який з радістю маже дротики прадідовою отрутою і несподівано кидає їх на узбережжі двоім'яного Істру" (Пуническая война, I, 324-326).

У даків цей вид зброї відомий за знахідками черешкових і втульчатих навершів. На основі форми екземпляри виділяються в три типи.

Тип I. Навершя з ромбічним пером і лінзоподібним розрізом. Довжина 11,0 см. Кріпилося навершя до ратища за допомогою черешка, в якому зроблено отвір для фіксації (рис.8, 1).

Тип II. Екземпляри з чотирьохгранним лезом квадрато- або трикутноподібного розрізу. Кріплення навершя до ратища втульчате. Іноді на втулці простежуються отвори для фіксації (рис.8, 2) (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, fig.69, 1-23, 26).

Тип III. Навершя з листоподібним пером лінзоподібного розрізу. Втулки займають 2/3 загальної довжини екземплярів. Довжина навершів 10,5 – 13,5 см (рис.8, 3).

Необхідно також зауважити, що як металеві могли використовуватись списи з невеликими ратищами й навершями.

Захищене озброєння представлено щитами, шоломами, кольчугами та катафрактами.

Щити. На зламі I тис. н.е. входили до комплексу озброєння римлян, греків, кельтів і германців. Менш розповсюдженим цей вид зброї був у сарматів, основу війська яких складали важкоозброєні вершники (катафрактарії) (Хазанов, 1966, с.11).

Про присутність щитів у комплекті озброєння дакійських воїнів свідчать сцени колони Траяна (XXIV-XXV, XXVII, XXIХ-XXXI, XXXVIII, XL-XLI, LIX, LXI, LXIV, LXVI, LXX-LXXII, LXXV, LXXVIII, XCIII-XCVI, CXI-CXIII, CXV-CXVI, CXXII, CXXXII-CXXXVI, CXXXIX-CXL, CXLIII-CXLIV-CXLV, CLI-CLII) (Cichorius, 1896), метопи IV, XXXI, XXXVII і частини А-І фризу трофею Траяна в Адамклиці (Florescu, 1959). На вказаних барельєфах зображено 320 дакійських щитів.

На основі зображень можемо говорити, що щитами озброювалися дакійська аристократія і рядові воїни. Знаць із щитами зображена на сценах XXXI, XXXVIII, XL, LXIV, LXVI, LXX, LXXV, XCIII, CXI, CXV, CXLIV (Cichorius, 1896). Відзначимо, що щит був на озброєнні дакійських нізотинців і вершників. Про використання вершниками щитів свідчає сцена XXXI, CXLIII-CXLIV (Cichorius, 1896).

Барельєфи колони й трофею Траяна дають можливість встановити приблизні розміри та форму щитів даків у доримський період. На зображеннях дакійські воїни озброєні овальними щитами кельто-галатського типу з умбонами в середній частині й валником збоку (Cichorius, 1896).

Добре відома під грецькою назвою "тюреос", ця форма й конструкція захисного озброєння, починаючи з елліністичного часу від кельтів - галатів отримала розповсюдження в різних частинах античного світу.

В.П. Толстіков (1976, с.80-90) прослідкував зміни в конструкції щитів вказаного типу з кінця III ст. до н.е. до перших століть нашої ери. На матеріалі теракотових статуєток і надгробних плит з зображеннями воїнів з овальними щитами типу "тюреос" він показав, що з другої половини I ст. н.е. проходять корінні зміни конструкції й удосконалення форми щита галло-галатського типу. Зовнішньо це виразилось в тому, що зменшився розмір щита і часто випрямлялись нижня й бокова сторони. Подібна модифікація щита, пристосування його форми й конструкції до тактики бойових дій (групування воїнів у загонах плече до плеча) призвела до широкого розповсюдження щитів форми римського skutuma (Новиченкова, 1998, с.54).

Відзначимо, що більшість зображених дакійських щитів овальної конфігурації. Овальні щити з урізаними верхньою й нижньою сторонами відомі лише на частинах А-І фризу трофея Траяна (Florescu, 1959).

Про форму дакійських щитів свідчить реконструйований на основі обшивки, умбона і рукоятки екземпляр із поховання № 11 біля городища Куджир. Щит був підовальної форми з практично рівними боками і закругленими кутами. Він датується серединою I ст. н.е. (Bărcă, 1997 а,

р.83-84; 1997 б, с.189-199). На основі форми екземпляра й аналізу форм щитів, зображених на колоні і трофеї Траяна, В.Бирка (1997, р.84) зробив висновок, що відношення висота - ширина у гето - дакійських щитів дорівнює 2 : 1.

На думку Н.І.Сокольського (1955, с.25), використання щита овальної форми служить свідченням застосування піхотою тактично розчленованих бойових одиниць. Тобто, піхотинці, озброєнні щитами "тюреос", могли діяти як у складі загонів типу римських когорт, так і розсильному порядку.

Щити кельто - галатської конструкції служили надійним захистом від метального озброєння, а також від ударів мечів або списів. Однак, міцність цих щитів була недостатньою для протидії силі удару важких римських пілдумів, які, як відзначив Гай Юлій Цезар у "Записках про галльську війну" (I, 25), пробивали наскрізь відразу декілька галльських щитів. Нема сумніву в тому, що подібний щит не міг захистити від удару піки катафрактарія.

Вплив сарматського світу знайшов відображення в зміні прийомів і тактики ведення бити, в озброєнні війська. Виникла необхідність забезпечити всі щити залізними умбонами, які підсилили ефективність цього виду захисного озброєння. За умбоном щита піхотинця розміщувалась рукоятка, яку той тримав кистю лівої руки (кистьовий хват). Захищаючись від противника, воїн намагався прийняти удар на умбон щита (Блаватский, 1954, с.125). Щити вершників озпаковувались шкіряними ремнями, за допомогою яких щит кріпився на лікоть і кисть лівої руки (ліктьовий хват). На метопі IV трофея Траяна щит дакійського піхотинця зображено не з кулачним, а з ліктьовим хватом. Ліктьовий хват застосовувався суто на щитах вершників, бо так зручно було користуватись ним у битві (звільнялась рука, необхідна для керування конем). Це дозволяє класифікувати зображеного на метопі IV воїна (Florescu, 1959) як спішеного вершника. Відомі і зображення дакійських щитів із змішаним ліктьово - кистьовим хватом (сцени XXIV, XXXVI) (Sichorius, 1896).

Зафіксовано 19 дакійських умбонів. Однією з причин незначної їх кількості являється те, що багато дакійської зброї, в тому числі й щити, були вивезені з Дакії як трофей, про що свідчать частини А-І фризу трофею Траяна. Матеріалом для умбонів виступало залізо. На основі цілих екземплярів умбони виділяються в три типи.

Перший тип за класифікацією М.Яна (1916, с.155) відноситься до категорії За. Походить із поховання 72 Земплінського могильника. Приземкуватий, овальної форми, із трохи виділеним тарчем. Основа

(діаметр 18,0 см) чотирма заклепками кріпилася до щита. Висота умбона 6,0 см (рис.9, 1). Виготовлений за пізнороманською схемою (Budínský - Krička, Lamiová - Schmiedlová, 1990, р.282). В комплексі поховання 72 разом з умбоном входила рукоятка щита типу Ян 9.

Другий тип представлений трьома умбонами (з Земпліна, Малої Копані й Куджіру) конічної форми з циліндричною шийкою, поля широкі. Тарч не виділяється (рис.9, 2). В.Г.Котигорошко (1995, р.93) класифікує як Ян 5, В.Будінскі - Кричка та М.Ламіова - Шмідлова як Ян 4б (1990, р.282, рl.XVIII,8). Словацькі дослідники датують знахідки I ст. н.е., а В.Г.Котигорошко (1994, р.314) обмежує хронологічний діапазон існування цих умбонів у Верхньому Потиссі першою чвертю I ст. н.е. Фрагментарно збережені екземпляри, які відносяться до другого типу, відомі в речових комплексах інших гето - дакійських фортець і городищ (Kotigoroško, 1995, р.93; Istvanovits, Kulcsar, 1992, tab.III). К.Пешек (1977, рис.4) обмежує час побутування цих умбонів в германських комплексах басейну Ельби I ст. до н.е., а Т.Ліана (1976, с.140, tab.1, 25) вважає, що тип Ян 5 в середині піввековської культури характерний для першої половини I ст. н.е.

Третій тип умбонів дакійських щитів виділяється за екземпляром із конічною шийкою й трохи виділеним тарчем. Діаметр основи 12,8 см, висота 6,7 см (рис.9, 3). За М.Яном умбон класифікується як тип 6. Він знайдений у похованні 70 Земплінського могильника, в комплексі якого входили наверх списів, пружинні ножиці й рукоятка щита. Рукоятку виготовлено з цілої пластини, прямокутна, випукла, із невеликими розширеннями на кінцях. Довжина 18,4 см. За класифікацією М.Яна (1916, с.183, 192) рукоятка відноситься до дев'ятого типу. Фрагменти подібних умбонів відомі в речових комплексах дав, де датуються I ст. до н.е. - I ст. н.е. (Berciu, Iosifaru, Diaconescu, 1993, р.152-155, рl.IV, 4; Lupu, 1989, р.74-75, рl.25, 1-5). У германських похованнях Костолна при Дунаї умбони Ян 6 (1916, с.183, 192) виступають з фібулами Альмгрен 68, ковшами Egerse 140 і фігурними рукоятками щитів (Kolnik, 1980, с.97-98; 106-107, 111), тобто речами другої половини I ст. н.е.

Подана класифікація дакійських умбонів ґрунтується виключно на повністю реставрованих екземплярах. Не випадково базою для класифікації служать умбони із Земпліна, знайдені в комплексах кремацийних поховань, чим пояснюється їх непогана збереженість.

У германських умбонів у перших сторіччях н.е. простежується поступове збільшення тарча (він в II ст. н.е. стає шиноподібним загостренням, яке дозволяло використовувати щит у якості наступальної зброї) (Дряхлов, 1987, с.157). Судячи з речових комплексів Земплінського

могильника, а саме хронологічний поховань з умбонами Ян 5 і Ян 6, у дакійських умбонів тарч також збільшується на протязі I ст. н.е.

На завершення аналізу щитів даків відзначимо, що форма та конструктивні особливості щитів дозволяли дакійським воїнам вести військовій дії як у складі організованого загону, так і в розсипному порядку. Конструкція даного виду озброєння, в першу чергу підсилення умбонами, задовольняла їх функціональне призначення. Подібні щити були надійним захистом проти основних видів зброї дальнього й ближнього бою, яка використовувалась противниками даків.

Шоломи. На основі зображень колони й трофея Траяна можна стверджувати, що вони не отримали широкого розповсюдження у даків. Це пояснюється наявністю шкіряних капелюхів в аристократів, які частково компенсували відсутність шоломів. Відомі у фрагментарному стані рештки трьох екземплярів з дав Поleshть, Зімничі та Куджіру (Rustoiu, 1996, fig.91, 1-3; 92, 5). Матеріалом для шоломів виступала бронза (Попешть, Зімничі) і залізо (Куджір).

Кольчуги. Перші кольчуги з'явилися у регіоні Карпат із приходом кельтів (Новиченкова, 1998, с.56), про що свідчать матеріали могильника в Чумешть, де кольчугу було знайдено разом із поножжями та шоломом (Rusu, Bandula, 1970, pl.VI-XIV). Кольчуги відносились до найбільш дорогих видів захисного озброєння, чим пояснюється рідке знаходження їх на пам'ятках (Budinský - Krička, Lamiova - Schmedlová, 1990, p.283-286).

Відомі три екземпляри кольчуг, які входили в поховання знатних даків (Crișan, 1977, p.426-427; Kotigoroško, 1995, p.80, 94; Пеняк, 1980, с.126-127; Vulpe, 1976, p.193-215).

Перша кольчуга походить із поховання 78 Земплінського могильника. Під час кремації вона перетворилась на сплавлений шматок залізу. Разом із прикипілими до нього рештками оббивки піхви меча важить 9,828 кг (Lamiova, 1993, s.29). Металографічним аналізом установлено, що кільця (діаметр 0,8 - 0,9 см) виготовленні з високовуглецевої сталі з підвищеним вмістом кременя, що задовольняє вимогам, поставленим захисним функціям кольчуги. Матеріал екземпляра створено зварюванням декількох напівфабрикатів, дріт виготовлявся гарячим волочінням (Longauerová, Longauer, 1990, s.355). В.Будінскі - Кричка і М.Ламіова - Шмедлова датують кольчугу I ст. н.е. (1990, p.280).

Другий екземпляр знайдено в ур. Середній Грунок біля Малокопанського городища в комплексі кремаційного поховання. Кольчугу виготовлено із залізних кілець (діаметр 1,2 - 1,4 см). Стан збереженості задовільний (Пеняк, 1980, с.126-127). Серед речового

інвентаря поховання відзначимо три навершя списів, дві шпори, чотири бронзових профільованих кільця і недиагностичну коритоподібну річ двохшарової металевої пластини (залізо й бронза), яку дослідники класифікують як фрагмент шолома (Кобаль, 1992, с.123; Пеняк, 1980, с.126-127). Й.В.Кобаль (1992, с.123) датує комплекс I ст. н.е., а кольчугу за конструктивними особливостями відносить до горизонту різноманітних - раньоримських екземплярів північної частини Карпатського басейну.

Третя кольчуга походить із поховання в кургані 4 біля давн Попешть. Разом із кольчугою в комплекс поховання входили меч, щит і інші речі (Vulpe, 1976, p.193-215).

Катафракти. Відносяться до захисного озброєння важкої кавалерії (катафрактаріїв). Представляли із себе металеві рубахи і покриття коня, виготовлені з бронзових і залізних пластинок (сегментів катафракта). Ф.Флореску (1959, p.554) відзначив, що про наявність в дакійських військових контингентах важкоозброєних вершників свідчать зображення катафракта на портику та катафрактаріїв на сцені ХХІІІ, ХХVІІІ колони Траяна. Представлених тут вершників він визначив як даків на основі порівняльно - морфологічного дослідження різноманітних елементів озброєння. К.Белдіман (1989, p.125) не погоджується з поданою аргументацією і проводить етнічну атрибуцію цих воїнів як сарматів. Але дослідник на основі археологічних матеріалів стверджує про присутність катафрактаріїв у дакійському війську (Beldiman, 1989, p.125-136). Сегменти катафракта відомі в речових комплексах місцезнаходжень Сінсімон, Рекетеу й Дівічі (10 екз.). Довжина екземплярів 2,5 - 3,5 см, ширина 1,0 - 1,5 см. Екземпляри з Сінсімон і Рекетеу датуються I ст. до н.е. - I ст. н.е., а сегменти з Дівічі, на основі входження до комплексу горизонту II разом з монетою емісії імператора Калігули (40 - 41 р. н.е.) датуються серединою I ст. н.е. За морфологічними особливостями сегменти класифікуються в три типи.

Тип I. Підчотирикутної форми, з одним отвором для кріплення і зачепкою у верхній частині (рис.10, 1).

Тип II. Складають сегменти підовальної форми з прямою верхівкою. За кількістю отворів для кріплення виділяються два варіанти.

Варіант 1. Сегменти з'єднувались через два горизонтально розмішених у верхній частині отвори (рис.10, 2).

Варіант 2. Представлений сегментами, у яких для кріплення застосовувались чотири отвори, розташовані попарно у верхній частині сегмента (рис.10, 3).

Тип III. Прямокутної форми, із двома отворами для кріплення,

розташованими вертикально у верхній і нижній частинах сегментів (рис.10, 4).

Сегменти катафракта містились виключно у похованнях аристократів (Beldiman, 1989, fig.2, 1-2; 3, 1; Bărcă, 1997 b, s.192).

На завершення аналізу озброєння та речей екіпірування воїнів відзначимо, що військо даків складалось з піхотинців і вершників. Наступальне озброєння кінних даків представлене довгими мечами, пристосованими для рубки, захисне – шоломами, щитами овальної форми типу "тюрес" (рис.11, 3), кольчугами й катафрактами. Наявність вищезгаданих типів захисного озброєння дакійських вершників свідчить про використання даками як легкоозброєної кінноти, так і важкоозброєних "катафрактаріїв". Катафракти та кольчуги свідчать про градацію в середовищі дакійських воїнів. Даки, озброєні цими видами захисного озброєння, ймовірно, представляли дружину царя й утворювали прошарок військової аристократії – піллегатів (Йордан, 40, 71). Озброєні щитами, за зображеннями сцен колони Траяна (без капелюхів), представляли рядових воїнів – капілатів (Йордан, 40, 72).

Наступальне озброєння дакійських піхотинців складала переважно зброя ближнього бою. Вона представлена мечами з кривим лезом, які являлись типово фракійським видом озброєння (рис.11, 1), короткими прямими мечами, палашами, кинджалами, списами (рис.11, 2), сокирами та дубинами (рис.11, 4). Для ведення дальнього бою даки використовували лук "скіфського" типу (рис.11, 5) й дротики. Захисне озброєння піших даків представлене виключно щитами "кельто-галатського" типу (рис.11, 1-2, 4). У дакійських піхотинців також простежуються левні прошарки. Свідченням цього є зображення даків на колоні та трофеї Траяна. Вищу соціальну страту представляють даки, чоло яких укривав шкіряний капелюх (рис.11, 1). Їх озброєння складало мечі й орнаментовані щити. Представники найнижчого прошарку дакійського війська (народне ополчення), були озброєні довгими ножами – кинджалами, луками, які використовувались в мирний час для полювання на тварин, а також зробленими нашивкуруч дубинами. До рідкоживасмого дакійського озброєння відносяться палаші і бойові сокири.

На основі аналізу дакійської зброї визначимо основні тактичні елементи ведення даками бою. Беззаперечним являється переважання дії на ближній дистанції, про що свідчить значна частина метального озброєння. Легке озброєння даків свідчить про мобільність їх війська. Для маневрів і швидкого перегрупування пристосовані також щити, форма яких дозволяла діяти як в колективному шикунанні, так і вести боротьбу індивідуального характеру.

Відзначимо, що зброя даків розвивалась під впливом їх противників і союзників. Простежуються елементи вдосконалення дакійського озброєння під впливом сарматських "катафрактаріїв". У даків нововведення проявились у впровадженні важкоозброєної кінноти, пристосуванні видів захисного й наступального озброєння до нових умов ведення бойових дій. Це знайшло відображення у застосуванні умбонів на щитах, які підсилили цей вид зброї, а також у введенні в комплект озброєння великих луків "сарматського" типу, важкі стріли яких пробивали панцир важкоозброєного противника.

Додаткову інформацію може принести уточнення датування певних типів зброї даків. На даний момент вирішення цього питання неможливе тому, що більшість екземплярів датуються широким хронологічним діапазоном I ст. до н.е. – I ст. н.е. Відсутність публікації комплексів не дає матеріалу для хронологічної конкретизації знахідок зброї.

Ілюстрації з розшифровкою

Рис. 1. Карта розташування дакійських городищ і фортець. Кордони Дакії епохи Буребісти (1); Децебала (2). 1. Арлеу; 2. Арпашу де Сус; 3. Барбош; 4. Беніца; 5. Беріадя; 6. Бернадя; 7. Битка – Домнеї; 8. Біксад; 9. Брад; 10. Братіслава (Девін); 11. Брета Мурешане; 12. Бряза; 13. Бухарест; 14. Вередя; 15. Виркеле; 16. Гредіштя Мунчелулуй; 17. Дева; 18. Думітріца; 19. Жигодін – Міркуреа Чук; 20. Жидовар; 21. Залха; 22. Земплін; 23. Зетя; 24. Зімініца; 25. Касіну Мік; 26. Кепілна; 27. Кимпурь – Сурдук; 28. Киндешть; 29. Кліт; 30. Ковасна; 31. Козла – Пятра Нямц; 32. Козя; 33. Костешть – Блідару; 34. Костешть – Четецуя; 35. Країва; 36. Крешань; 37. Куджір; 38. Кукуш; 39. Любкова; 40. Мала Копаня; 41. Марка; 42. Мергерігешть; 43. Мінештіоара; 44. Мілков; 45. Одорхеул Сікуеск; 46. Окніца; 47. Ончешть; 48. Орбеска де Сус; 49. Орловка; 50. Пескарь; 51. Печіка; 52. Нігрянські Градок; 53. Половраг; 54. Попешть; 55. Порумбені Марь; 56. Пояна; 57. Пятра Країві; 58. Пятра Роше; 59. Пятра Шимулуй; 60. Радовану; 61. Раку; 62. Ракош; 63. Рекегеу; 64. Рішнов; 65. Рошіорі де Веле; 66. Сакаласеу Ноу; 67. Севиришін; 68. Серезел; 69. Сігішоара; 70. Солотвіно; 71. Спринчената; 72. Стірчу; 73. Теля; 74. Тешал; 75. Тиргу Окна – Тісешть; 76. Тілішка; 77. Тіносу; 78. Туса; 79. Хиндарь; 80. Цикловіна; 81. Челі; 82. Чернат; 83. Четецень; 84. Шейка Мік; 85. Шімї; 86. Шімлеу Сілваней; 87. Шуштурогі.

The dacian war's equipment (Summary)

This article deals about dacians swords, scabbards, spearheads, arrowheads, shields, grips, ring mails, astragal belts, buckles swords and other kinds of the dacian war's equipment. Swords belong to the category of very rare goods. All the spearheads divided into 3 types which are placed in the territory of the preroman Dacia within the 1st century b.c. - 1st century a.d. Arrowheads divided into 2 types. The different groups of weapons were used by horsemen and infantry of various social strata.

Література

- Бакс К. Богатство земных недр. - М., 1987. - 147 с.
- Бізіак В.І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. - К., 1971. - 182 с.
- Блаватский В.Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья // Причерноморье в античную эпоху. - М., 1954. - Вып. 7. - 164 с.
- Вегеший Ренат. Краткое изложение военного дела // ВДН. - 1940. - №1. - С.231-293.
- Геродот. История в девяти книгах. - Л., 1972. - 600 с.
- Драхов В.Н. Войны германских племен с Римом в III в. и их влияние на развитие среднеримского общества на Рейне // ВДН. - 1987. - 2. - С.151-168.
- Иордан. О происхождении и деяниях гетов / Пер. Е.Ч.Скрябинской. - М., 1960. - 436 с.
- Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністр'ї і Західному Побужжі. - К., 1984. - 95 с.
- Клейман И.Б. Изображение воина на фрагменте рельефа из Тирра // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. - К., 1987. - С.47-52.
- Кобаль И.В. Делкі проблеми етно-культурного розвитку населення Закарпаття в I тисячолітті нашої ери // Acta Hungarica. - Ужгород, 1992. - С.121-136.
- Котигорошко В.Г. Ремесленное производство на дакийском городище Малая Копаня // СА. - 1989. - №2. - С.182-200.
- Котигорошко В.Г. Римські іморти в Верхньому Потиссі // Матеріали наук. конф. вист. Іст. факу 1993 р. - Ужгород, 1994. - С.137-140.
- Кругликова И.Т. Дакия в эпоху римской оккупации. - М., 1955. - 168 с.
- Кругликова И.Т. Античная археология. - М., 1984. - 216 с.
- Лагашев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Приложение // ВДН. - 1948. - №2-3.
- Мадяса Ю.М. Словник археологічних термінів. - К., 1999. - 120 с.
- Медведев А.Ф. Ручное метательное оружие. Лук и стрелы, самострел VIII - XIV вв. // Археология СССР. САИ. - 1966. - ЕІ-36. - 184 с.
- Новиченкова Н.Г. Римское военное снаряжение из святилища у перевала Гурзуфовое седло // ВДН. - 1998. - №2. - С.51-67.
- Обеляченко О.В. Мечи и кинжалы из курганов Согда // СА. - 1978. - №4. - С.115-127.
- Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI - XII ст. - К., 1980. - 180 с.

- Прохненко І.А. Зброя з давньоримського городища Мала Копаня // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія історія. - Ужгород, 2000. - Вип.5. - С.76-80.
- Савостина Е.А. К символическому изображению лука на Боспоре // СА. - 1983. - №4. - С.45-56.
- Симоненко А.В. Сарматские мечи и кинжалы на территории Северного Причерноморья // Вооружение скифов и сарматов. - К., 1984. - С.129-147.
- Соколовский Н.И. Боспорские мечи // МИА. - 1954. - №33. - С.155.
- Соколовский Н.И. О боспорских щитах // КСИИМК. - 1955. - Вып.58. - С.19-25.
- Ташит Кориславий. Анналы. Малые произведения. История. - СПб., 1993. - Т.1-II. - 736 с.
- Толстиков В.П. Наагробие воина с Астанозовского лимана // ВДН. - 1976. - №1. - С.80-90.
- Хазанов А.М. Вооружение, войско и военное искусство сарматов (III - II вв. до н.э. - IV в. н.э.) / Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. - М., 1966. - 17 с.
- Хазанов А.М. Сарматские мечи с кольцевым навершием // СА. - 1967. - №2. - С.169-179.
- Хазанов А.М. Очерки военного дела сарматов. - М., 1971. - 171 с.
- Цезарь Гай Юлий. Записки Юлиана Цезаря и его продолжателей о галльской войне / Пер. М.М.Покровского. - М., 1991. - 188 с.
- Bărcă V. Echipamentul și armamentul defensiv al geto - dacilor în preajma războaielor daco - romane // Istros. - Brăila, 1997. - P.83-92.
- Bărcă V. Considerations concerning the political history of sarmatians in the north - west of the black sea in the first century a.d. // Romani și barbari la frontierele daciei romane. - Zalău, 1997. - P.935-956.
- Bărcă V. Die defensive ausrüstung der Dako - Geter // AMN. - 1997. - 34. - S.189-199.
- Beldiman C. Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) din Dacia preromană // Carpica. - 1989. - XX. - P.125-136.
- Benadik B. Zur Datierung des jungsten Horizontes der keltischen Flachgraberfelder im mittleren Donaugebiet // Symposium ALZAG. - Bratislava, 1977. - S.15-31.
- Berciu D. Buridava dacica. - București, 1981. - 305 p.
- Berciu D., Iosifaru M., Diaconescu M. Discoperiri și însemnari de la Buridava dacica, XI // Thraco - Dacia. - 1993. - XIV. 1-2. - P.149-156.
- Budinský - Křížák V., Lamiová - Schmiedlová M. A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín // SA. - 1990. - XXVIII. - 2. - S.245-344.
- Bujna J. Spiegelung der Sozialstruktur auf latenezeitlichen Graberfeldern im Karpatenbecken - obraz socialnej struktury na latenskyh pohrebiskach v Karpatskej kotline // PA. - 1982. - LXXIII. - 2. - S.312-431.
- Cichorius C. Die Reliefs der Traianssäule. - Berlin, 1896. - T.2. - 372 s.
- Cosack E. Zur spätlatenezeitlichen Schwertscheide von Zemplín, Bez. Trebisov (Slowakei) // Symposium ALZAG. - Bratislava, 1977. - S.41-46.
- Crișan I.H. Burebista și epoca sa. - București, 1977. - 531 p.
- Dąbrowski K., Kalendo J. Les epées romaines découvertes en Europe centrale et septentrionale // Archeol. pol. - Warszawa, 1972. - 13. - S.59-109.
- Dăicovicu C. Cetatea dacică de la Piatra Roșe. - București, 1954. - 144 p.
- Florescu F.B. Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani. - București, 1959. - 609 p.
- Giödariu I., Jaroslavski E. Civilizatia Berului la daci (sec. II î.e.n. - I e.n.). - Cluj - Napoca, 1979. - 188 p.
- Godłowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku // MSW. - 1977. - IV. - S.7-239.
- Guma M., Rustoi A., Sacarin C. Cetatea dacică de la Divici // Cercetari arheologice in aria Nord - Traca. - București, 1995. - P.401-426.

- Istvanovits E., Kulesar V. Pajzosz temetkezések a Dunától Reletré eso Karpat - medencei Barbaricumban // JAME. - 1992. - XXX - XXXII. - Old 47-46.
- Jahn M. Die Bewaffnung der Germanen in älteren Eisenzeit // Warzburg. 1916. - 204 s.
- Jerem E. Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien Spätisenzeitliche Grabfunde von Beremend // Acta Archaeologica. - Budapest, 1973. - S.65-87.
- Jerem E. Handelbeziehungen zwischen der Balkanhalbinsel und dem Karpatenbecken im IV und V Jahrhundert v.u.Z. // Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. - Bratislava, 1974. - S.229-242.
- Longauerová M., Longauer S. Structural analysis of a scabbard and a ring mail from Zemplin // SA. - 1990. - XXXVIII - 2. - S.349-355.
- Luczkiewicz P. Mieczy Intenskie z obszary kultury przeworskiej // Kultura przeworska. - Lublin, 1997. - T.III. - S.169-225.
- Kaczanowski P. Klasyfikacja grotow broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. - Krakow, 1995. - 77 s.
- Kolnik T. Römischezeitliche Grabfelder in der Slowakei. - Bratislava, 1980. - 331 s.
- Kotigoroško V. Problèmes de la chronologie de la culture dace de la région de la Haute - Tisza // Relations Thracico - illyro - Helleniques. - Bucarest, 1994. - P.304-314.
- Kotigoroško V. Tîmularile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene și romană). - Bucaresti, 1995. - 338 p.
- Lamiová M. Zemplin obec s bohatou minulosťou. - Košice, 1993. - 77 p.
- Liana T. Kształtowanie się stalu B1 w kulturze przeworskiej // Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich. - Warszawa - Krakow, 1976. - S.139-152.
- Lupu N. Tiligța. Așezările arheologice de pe Căminas. - București, 1989. - 160 p.
- Mirošajović E., Čaplović D. Najnovije výsledky výskumu včasnodojimého a stredovekého osídlenia v Zemplíne // Východoslovenský pravek III. Príspevky k pravekým a včasnym dejinám východného Slovenska. - Košice, 1991. - S.115-132.
- Paulik J. Keltické hradisko Pohanska v plaveckom podhradí. - Bratislava, 1976. - 293 s.
- Peschel Ch. Ausklang der Latene - Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung in Nordbayern // Symposium ALZAG. - 1977. - S.249-259.
- Petculescu L. Archaeological evidence of the political - military relationship between the Roman Empire and Dacia in the first century A.D. // The 7th international congress of Thracology. - Bucharest, 1996. - P.321-322.
- Petculescu L. Roman Military Equipment in Dacia in the First Century A.D. // The Thracian world at the crossroads of civilizations. - Bucharest, 1998. - II. - P.2611-285.
- Pieta K. Die Puchov - kultur. - Nitra, 1982. - 311 s.
- Pieta K., Kolníkova E. Druhý hromadný nález keltických mincí z Dolného Kubína - Veľkeho Ústredia // SA. - 1986. - XXXIV. - 2. - S.383-408.
- Rustoiu A. Metalurgia bronzului în dacia (sec. II î.Chr. - sec. I d.Chr.) Tehnici, ateliere și produse de bronz. - București, 1996. - 235 p.
- Rusu M., Bandula O. Mormintul unei capetenii celtice de la Ciurmești. - Băia Mare, 1970. - 61 p.
- Szekely K. Un mormint de incineratie de la Ariusd // SCIV. - 1982. - 1. - P.136-137.
- Todorović J. Kelti v jugoistočnoj Evropi. - Beograd, 1968. - 627 s.
- Ursachi V. Zargidava dacica de la Brad. - București, 1995. - 590 p.
- Vulpe A. Le necropole tumulaire de Popești // Thracico - Dacia. - 1976. - P.193-215.
- Werner J. Spätlatene - schwerer norischer herkauff // Symposium ALZAG. - Bratislava, 1977. - S.367-403.

Рис. 1. Карта розташування давньоримських городищ. Кордони Дакії епохи Бурбінгів (1); Децебала (2).

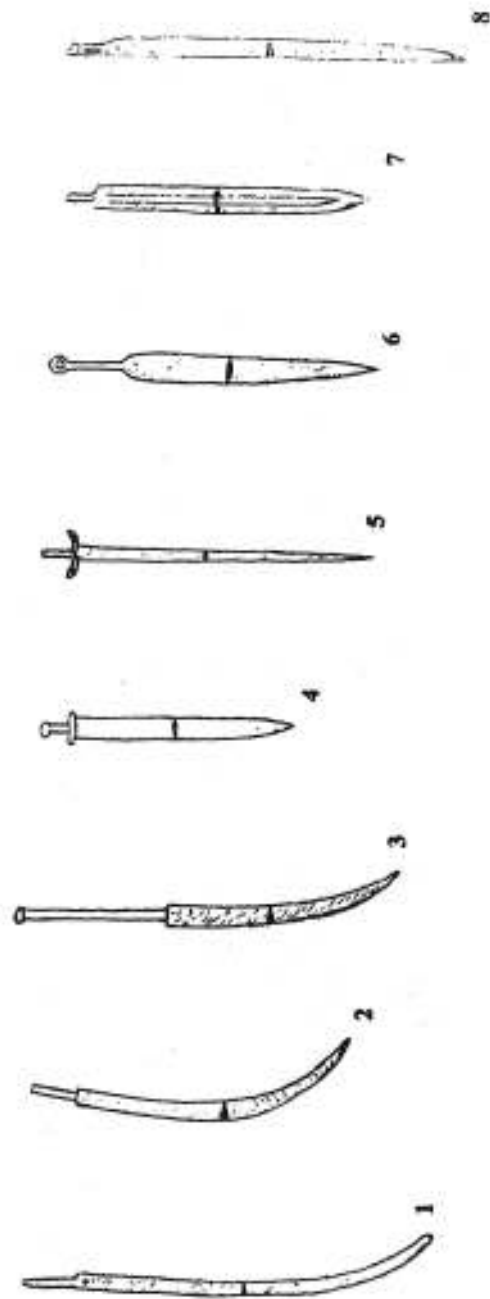

Рис.2. Мечі давні.

1 - Гредішта Мунчелулуй; 2 - сцена ХСVI колони Траяна; 3 - мегота ХХ трофея Траяна; 4 - сцена ХСIII колони Траяна; 5 - Пагтра Роше; 6 - Гредішта Мунчелулуй; 7 - Земліні; 8 - Костешть.

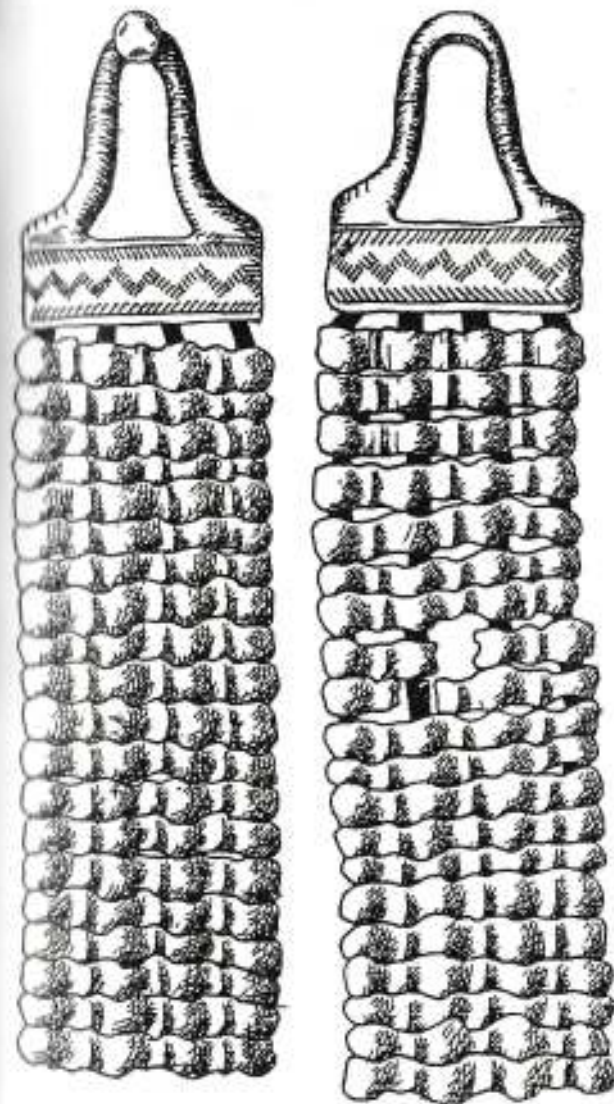

Рис.3 . Астрагаловий пояс. Земліні /за Мірошасвою С., Чапловичем Д./.

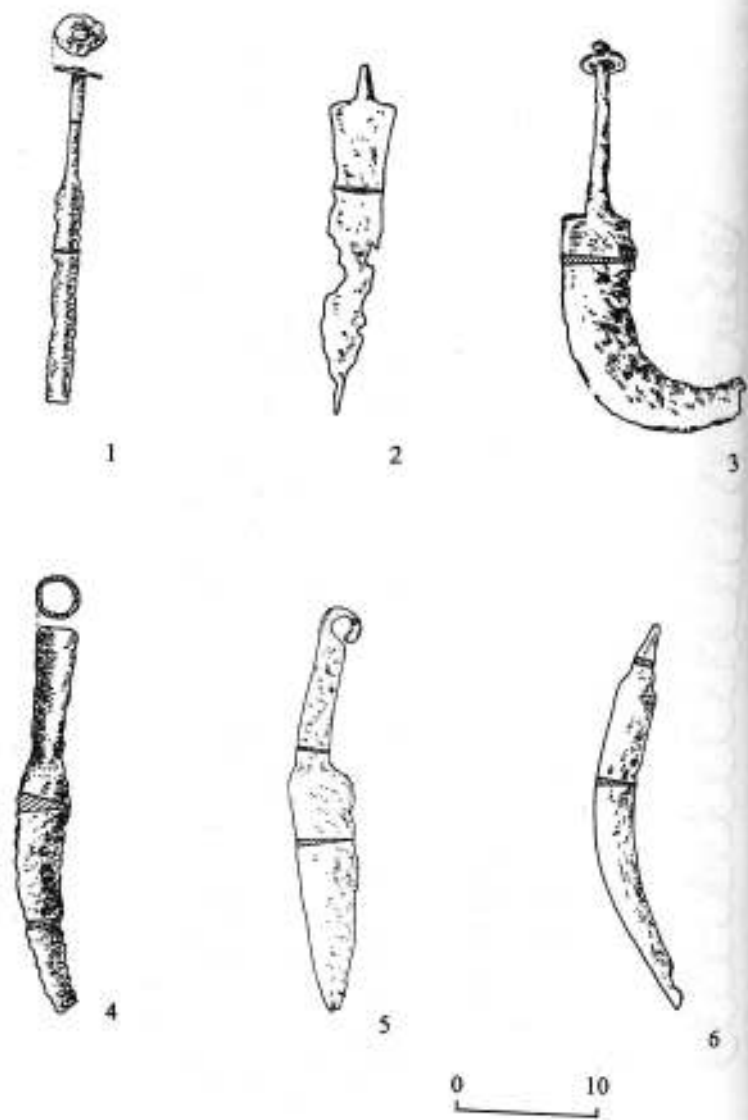

Рис. 4. Дакійські кинджали та бойові ножі. /1 – Пятра Роше, 2-3 – Гредішта Мунчелулуй, 4 – Костешть, 5 – Коза, 6 – Тілішка/.

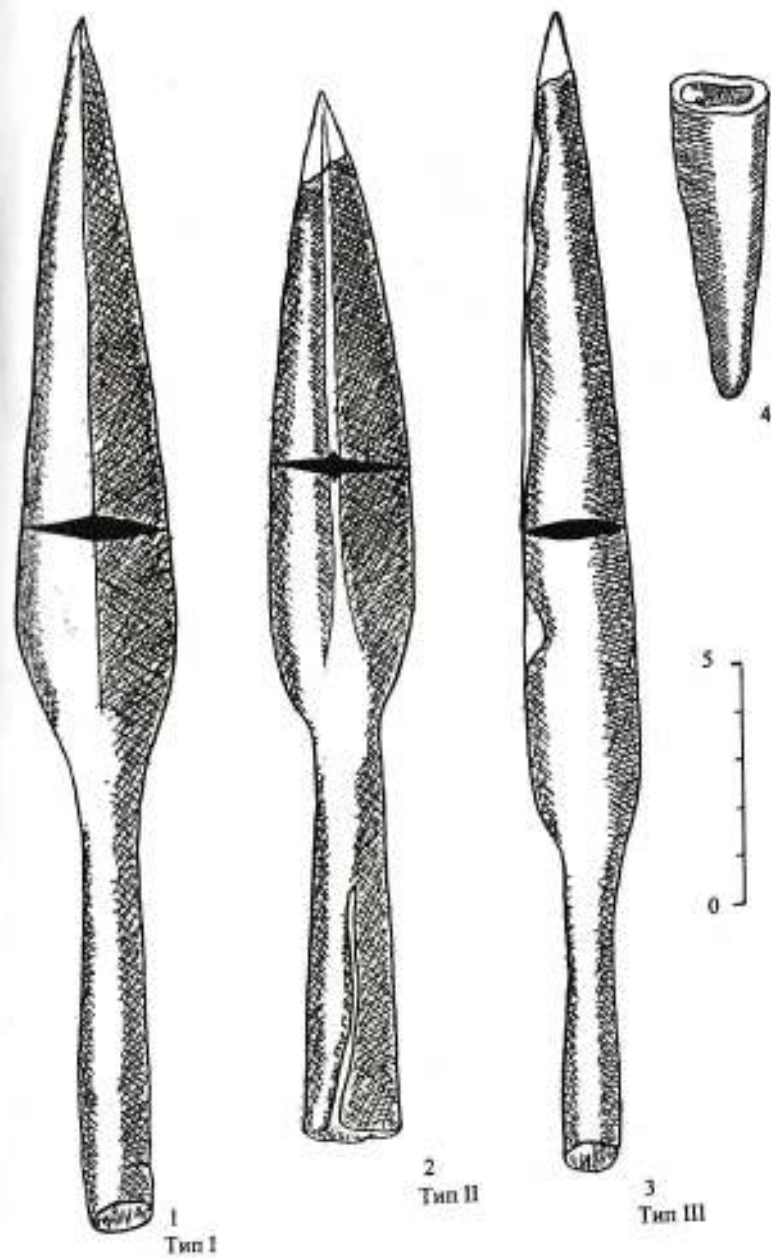
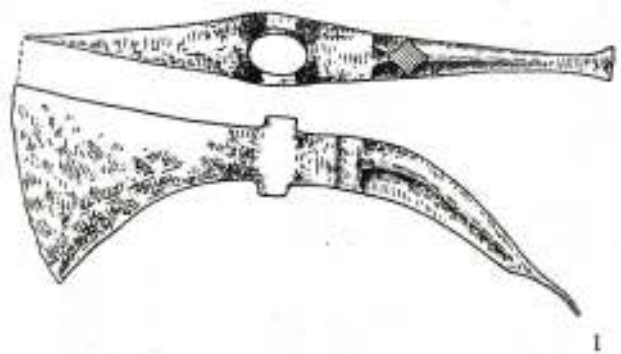
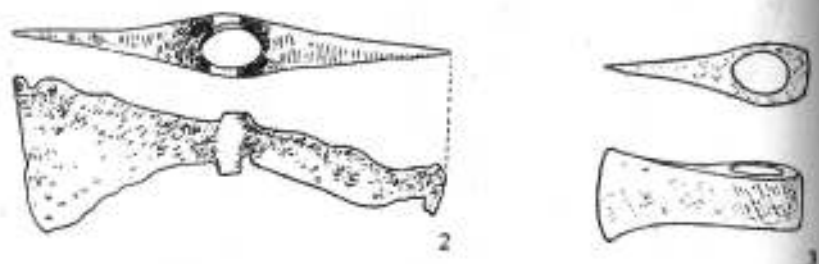

Рис. 5. Навершя списів. Вток. /1-3 – Земплін, 4 – Мала Коланя/.

1

2

3

Рис. 6. Бойові сокири. /1-2 – Гредінгх Мунчелудуй, 3 – Мала Копаня/.

Втульчаті наверхня стріл

1
Тип I

2
Тип II

3
Тип III

4
Тип IV

Черешкові наверхня стріл

5
Тип I

6
Тип II

7
Тип III

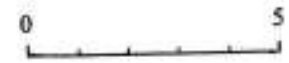

Рис. 7. Наверхня стріл. /1, 3, 5-6 – Земплін, 2, 4, 7 – Мала Копаня/.

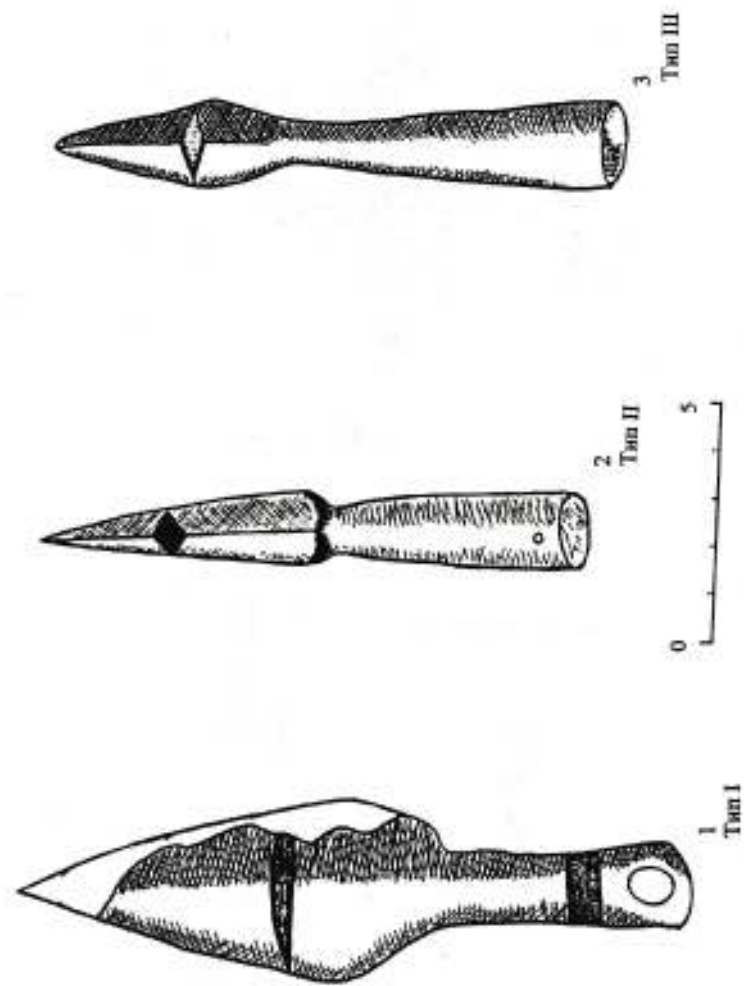

Рис. 8. Найвирші дротиків. /1, 3 – Мала Копань, 2 – Грешітка Мунчсалу-Ш.

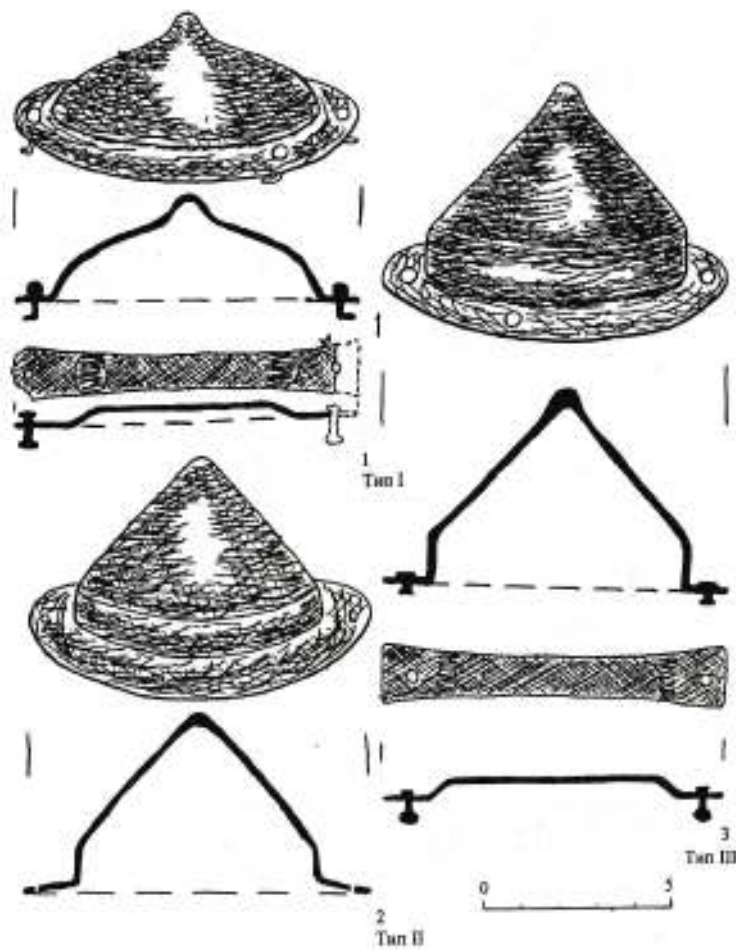

Рис. 9. Умбони і рукоятки щитів. Земплін /за Будінскі – Кричкою В., Ламіовою – Шміделовою М./.

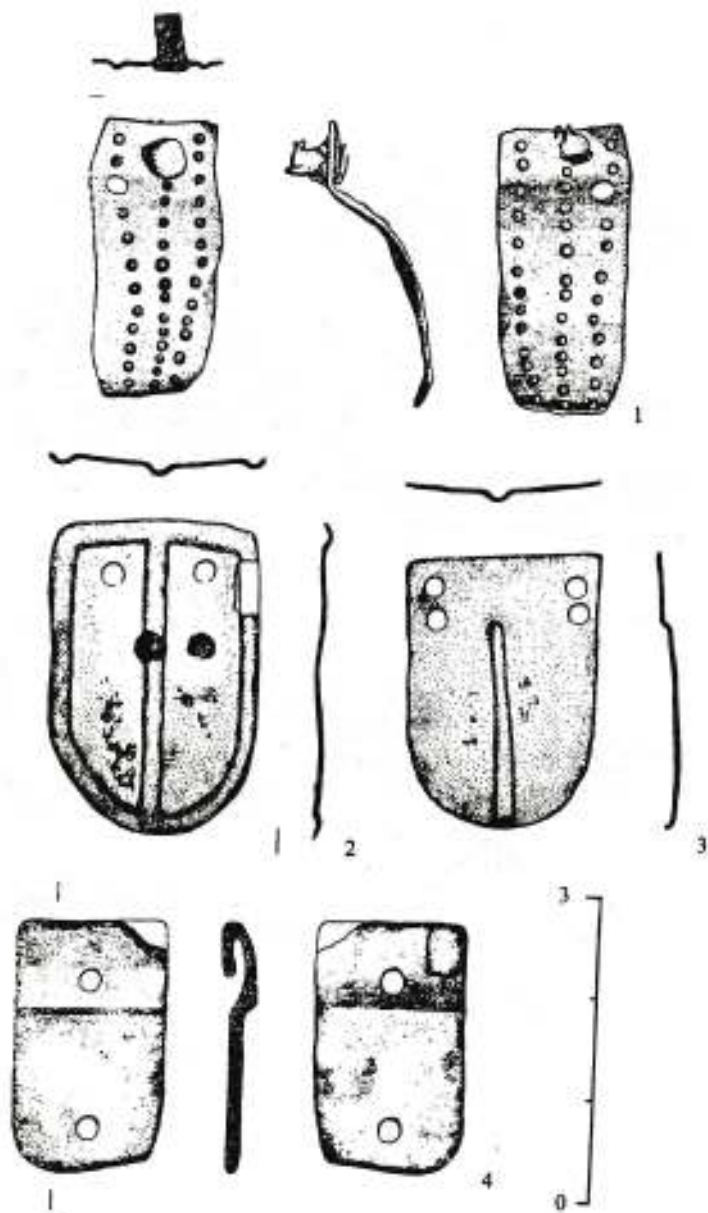

Рис. I Q. Сегменти катафракта. /1 – Синсімон, 2-3 – Рекетеу, 4 – Дівічі/.

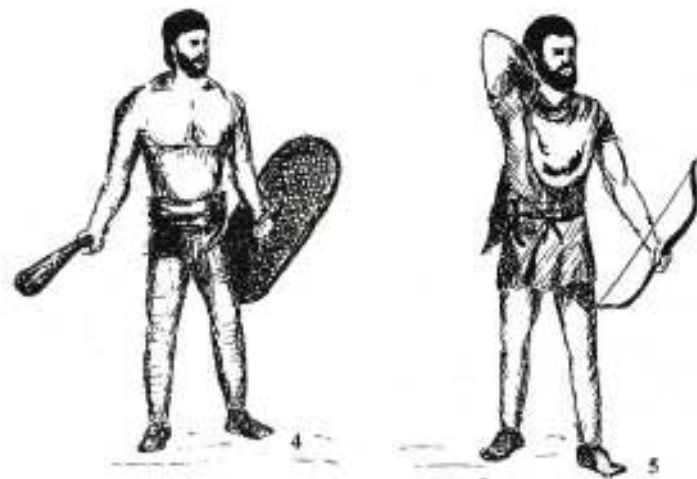
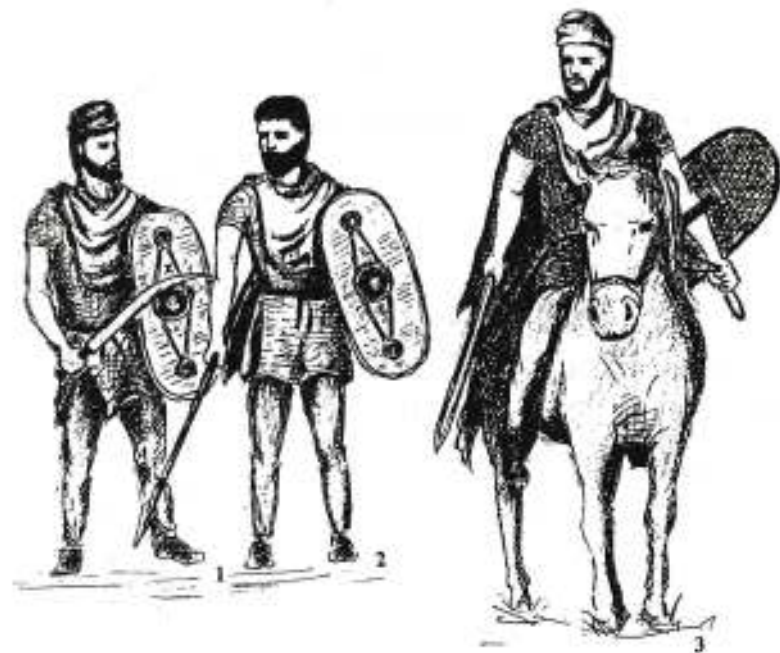

Рис. II. Реконструкція комплектів озброєння дакійських воїнів.